

---

## ПРОГЛАД

---

Издание на Филологическия факултет  
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

---

кн. 2, 2019 (год. XXVIII), ISSN 0861-7902

---

*VARIA*

---

Христина Давидкова<sup>1</sup>

### СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ ПРЕВОД НА ПСЕВДОЗЛАТОУСТОВОТО „СЛОВО ЗА УСЕКНОВЕНИЕ НА ЙОАН КРЪСТИТЕЛ“ (ВНГ 859)

Hristina Davidkova

### THE OLD BULGARIAN TRANSLATION OF THE PSEUDO-CHRYSOSTOMIAN HOMILY ON THE BEHEADING OF ST. JOHN THE BAPTIST (ВНГ 859)

The article proposes an analysis of three copies of the Pseudo-Chrysostomian *Homily on the Beheading of St. John the Baptist*. The textological, lexical and grammatical characteristics of Slavonic copies under examination, when compared with the Greek text, support the opinion that the homily was translated during the Old-Bulgarian period, in eastern Bulgaria, in the 10th century. The observations on the translation methods testify to its high quality and that the free choice of correlates established at some places often makes the text more accessible to the Slavic audience.

**Keywords:** translation, Preslav Literary School, hagiography, Old Bulgarian texts in later copies.

Статията предлага анализ на три преписа на Псевдозлатоустовото „Слово за Усекновение на Йоан Кръстител“. Изследваните текстологически, лексикални и някои граматически характеристики на славянските преписи в сравнение с гръцкия текст подкрепят мнението, че словото е било преведено в старобългарската епоха в Източна България през X век. Наблюденията върху преводаческите похвати свидетелстват за доброто качество на превода и че констатираният на места свободен избор на корелати често прави текста по-разбираем за славянската аудитория.

**Ключови думи:** превод, Преславска книжовна школа, агиография, старобългарски текстове в по-късни преписи.

Обект на настоящата статия е старобългарският превод на *Слово за Усекновение на Йоан Кръстител* (*In decollationem Praecursoris et Baptistae Joannis, et in Herodiadem* ВНГ 859), приписвано на Йоан Златоуст. Смята се, че словото е преведено още в старобългарската епоха, тъй като се среща в староизводни състави. Климентина Иванова съобщава само за три негови южнославянски преписа в календарни сборници (Иванова 2008: 621). За присъствието му в пълната редакция на Златоструя пише Явор Милтенов (Милтенов 2013б: 114). Ексерпти от Словото за Усекновение са включени в *Словото за злонравите жени*, познато по Изборника от 1073 г., л. 171г–174а (срв. Симеонов сборник 1: 536–541; Милтенов 2013а: 50–51), а също и по Берлинския сборник от началото на XIV в., л. 10г–15v (Милтенова 1994: 131; Miklas, Taseva, Jovčeva 2006: 85–96).

Това изследване обаче се съсредоточава само върху трите преписа в календарни състави. А те са:

*МХ* = Михановичев хомилиар, ръкопис III. с. 19 от сбирката на Антон Миханович в Библиотеката на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб, XIII в., сръбски рашки правопис, Словото се намира на л. 262v–265v (Иванова 2008: 621); използвам фототипното издание на Р. Айцетмюлер (Aitzetmüller 1957).

---

<sup>1</sup> Христина Давидкова (Hristina Davidkova) – докторант в Института за балканистика с Център по тракология при БАН, pluton89@abv.bg

*ЯЗ* = Ягичев златоуст, ръкопис Q.п.I.56 от сборката на Руската национална библиотека в Санкт Петербург, края на XIII – началото на XIV век. (Иванова 2008: 166)<sup>2</sup>; използвам изданието на Мариана Димитрова (Димитрова 2011), като коригирам някои грешки в словораздела.

*Цет* = Цетине 50, ръкопис № 50 от манастира Цетине, XIII век (Иванова 2008: 159), Словото се намира на л. 51r–52v, 41r–43r (Иванова 2008: 621), но между л. 52v и 41r е изгубен един лист, който е съдържал текста от не прѣклони се зрѣщи него всаѣскы... до ... бл҃ге во бл҃гыѣхъ доброты видѣще. (Иванова 1989: 61); използвам снимков материал, предоставен ми от проф. Климентина Иванова.

В статията ще бъдат анализирани тези три преписа на Словото за Усекновение на Йоан Предтеча с цел, от една страна, да се извлекат данни относно времето и мястото на възникване на превода, а от друга – да се оцени качеството на преводния текст въз основа на съпоставката му с гръцкия източник.

## I. Хронологическа и локална атрибуция на превода

### 1. Датировка

В палеославистиката са изработени критерии, с помощта на които се установяват архаични езикови пластове в даден текст. По-нататък ще изложа забелязаните езикови особености в Словото с датираща стойност.

Един от преписите – този в *МХ*, пази архаична форма за първи сигматичен аорист в 3 л. ед.ч. оусѣкнуу, докато *Цет* и *ЯЗ* представят обобщената за всички аористни парадигми в 3 л. ед.ч. форма от простия аорист ѿсѣуе:

Ἦρωδιὰς δὲ αὐτῶν ἐν ἀρίστῳ ἀπέτεμεν (ἀποτέμνω – отсичам) – нрoднѧ же на вѣдѣ главоу емоу оусѣкнуу *МХ* (263b5–7)<sup>3</sup>; а нрoднѧ же на вѣдѣ главоу емоу ѿсѣуе *Цет*; а нрoдѧда главѣ емоу на вѣдѣ (sic!) ѿсѣуе *ЯЗ*.

Друга езикова особеност, регистрирана в два от преписите на Слово за Усекновение на Йоан Предтеча, е употребата на по-старинния суфикс -ъш- за минало деятелно причастие при глагол от IV спрежение: τεθεικυῖα – поставльшн *МХ* (264c16–17), поставльшн *Цет*, срещу поставн *ЯЗ*.

Моравизмът вѣдѣ, отговарящ на гръцкото εἶδω, се счита характерен и за ранните плисковско-преславски текстове (Добрев 1993: 109). Намираме го веднъж и в изследвания превод: Οἶδα (εἶδω) – вѣдѣ *МХ* (263a14) *Цет*, вѣ *ЯЗ*.

На гръцкото δρᾶξ ‘шепа’ и в трите преписа съответства гръсть или прѣгръща (записано прѣгръще ъ в м. ѣ в представката вероятно поради ранна преписваческа грешка): τήν δρᾶκα τοῦ ἀλεύρου – гръсть моукы *МХ* (265a9) *ЯЗ*, гръсть моукы *Цет*; δρᾶξ ἀλεύρου – прѣгръще моукы *МХ* (265b6–7), прѣгръще моукы *Цет*, трн (sic!) гръстн мѣкы *ЯЗ*; δρᾶξ ἀλεύρου – прѣгръще моу < > *МХ* (265b18), прѣгръще моукы *Цет*, нь трн• (sic!) гръстн мѣкы *ЯЗ*.

Лексемата гръсть е типична за най-ранните преводи като съответствие на същата гръцка дума. Среща се в Синайския евхологий (SJS 1: 440, Пенкова 2008: 344), Григоровичевия и Захаринския паримейник (SJS 1: 440, Аргировски 2003: 143), а също и в текстове, възникнали в Преслав, като Златоструя (Милтенев 2013а: 402) и Хрониката на Георги Амартол, където засвидетелстваната форма пръсть вероятно е преписваческо недоглеждане (Истрин 1930: 57).

Разгледаните архаични особености в областта на лексиката и морфологията в изследваните преписи подкрепят мнението, че преводът на Словото за Усекновение е възникнал в старобългарската епоха.

### 2. Локализация

За да се извлекат данни за локализацията на разглеждания превод, езикът му ще бъде анализиран в контекста на установените вече в науката лексикални и морфологични маркери за двете старобългарски школи<sup>4</sup>.

<sup>2</sup> Явор Милтенев отбелязва, че ръкописът първоначално е отнесен към XIII в., но след публикацията на Кл. Иванова (Иванова 1991), която установява общност на почерка с по-късно датирани ръкописи, днес се приема, че кодексът е създаден през първата половина на XIV в. (вж. Милтенев 2013б).

<sup>3</sup> Тук и нататък се посочва локацията само по Михановичевия хомилиар.

<sup>4</sup> Като контролен материал за настоящото проучване бяха използвани следните публикации: Будилович 1871; Погорелов 1910; Истрин 1930; Трифонов 1931; Гълъбов 1962; Минчева 1985, 1987, 1990, 1991; Добрев 1978, 1979, 1981, 1984, 1993; Карачорова 1984; Славова 1989, 2011; Тасева, Йовчева 1992, 1994а, 1994б, 1995; Златанова 1998; Христова-Шомова 2004; Милтенев 2006, 2013а, 2013б; Пенкова 2008.

В хода на текстологическата работа в изследвания превод на Словото за Усекновение на Йоан Предтеча се установи присъствие на единични кирилometодиевизми и на значителен брой типични лексикални и граматически преславизми. Ще разгледам някои от тях:

Кирилometодиевската лексика е представена в Словото ограничено. Регистрираните употреби обикновено се редуват с преславския член и са без изключение думи, които присъстват редовно и в по-късно възникнали паметници. Можем да споменем следните опозиции:

– тъкмо – тъкнѣ: тъкмо (sic!) *MX* (264c26–27) *Цет*, кто *ЯЗ*; тъкню *MX* (265b6–7) *Цет*, тъкнѣ *ЯЗ*; тъкмо *MX* (263a22–23) *Цет*, тък'мо *ЯЗ*;  $\emptyset^5$  *MX*, не тъкнѣ *ЯЗ* (77v), не тъкню *Цет*;

– радн – дѣла: того дѣла *MX* (263d31), тѣго дѣла *ЯЗ*,  $\emptyset$  *Цет*; нроднѣды радн *MX* (263a1–2) *Цет ЯЗ*; женѣ радн *MX* (263c14–15) *Цет ЯЗ*; сего радн *MX* (263d9) *Цет ЯЗ*; ховѣлы радн *MX* (264a6–7),  $\emptyset$  *Цет*, хвѣлы радн *ЯЗ*; сего рѣ *MX* (264b15–16) *ЯЗ*,  $\emptyset$  *Цет*; вбнана радн *MX* (264c30–31) *Цет ЯЗ*;

– свѣдѣтельствовати – послушьствовати: свѣдѣтельствѣеть *MX* (263a25–26), *Цет*, *ЯЗ*; свѣдѣтельствѣва *MX* (264b32–33), свѣдѣтельствуетъ *ЯЗ*,  $\emptyset$  *Цет*  $\leftrightarrow$  послушьствуетъ *MX* (263b32–33) *Цет ЯЗ*; оустѣдѣше се *MX* (263a33–34) *Цет*, *ЯЗ*;

– стѣдѣти са – срамѣти са стѣдѣ – срамъ: стѣдѣнт се *MX* (263c19), стѣдѣнт се *Цет*, стѣдѣнтъ са *ЯЗ*; бестоудна *MX* (263c16) *Цет*, безѣстоудна *ЯЗ*  $\leftrightarrow$  срамѣает се *MX* (263c18–19) *Цет*, срамѣтъ са *ЯЗ*;

– лѣсть – прѣлѣсть: ѡ лѣсть *MX* (263d13), ѡ ѣства злаго *Цет*, оле злое еѣство *ЯЗ*; лѣстню *MX* (264b13), лѣстнѣ *ЯЗ*,  $\emptyset$  *Цет*  $\leftrightarrow$  прѣлѣстнѣ *MX* (263c33–34), прѣлѣст'нѣ *Цет*, прѣлѣстнѣ *ЯЗ*;

– ѡгнѣ – главна: само кирилometодиевския член (срв. Христова-Шомова 2004: 767) имаме в ѡгнѣнн ѡгнѣннхъ *MX* (263d17–18) *Цет*, ѡ гнѣнн ѡг'ноу *ЯЗ*.

Вижда се, че изследваните преписи не съдържат специфични само за Кирило-Методиевите преводи лексеми, но те изобилстват с думи, които изследователите определят като преславизми, защото са характерни за книжовната продукция, възникнала в или около Преслав. Ще представя по-интересните и по-характерните от тях с данни за тяхното присъствие в *MX*, *Цет* и *ЯЗ*.

Лексемата *порода*, отговаряща на гръцкото *παράδεισος*, е сравнително рядък преславски вариант срещу кирилometодиевизма *ран* (Тасева, Йовчева 1995: 49). Среща се предимно в паметници с преславски произход, като Супрасълския сборник, XIII слова на св. Григорий Богослов от XI в. (Будилович 1871: 83), Апостола (Аргировски 2003: 351), Тълковния псалтир (Аргировски 2003: 351), Изборника от 1076 г. (Мушинская 2009: 233, 255), Чудовския псалтир (Погорелов 1910: 259), Диалозите на Псевдо-Кесарий (Милтенев 2006: 170–171). Намираме я и в Словото за Усекновение: *парадѣисѡ* – *породы* *MX* (263c2) *Цет ЯЗ*.

Гръцките *πονηρία* ‘злоба, лошотия, коварство, лукавост’ и *πονηρός* ‘злобен, лош, коварен, лукав’ са преведени в повечето случаи с производни от основа *понѣр-*, смятано за преславски маркер. Засвидетелствана е 6 пъти в текста (веднѣж без гръцко съответствие) срещу две употреби на *лоукавъ*: *πονηρία* – *понѣрѣство* *MX* (263w8) *Цет*, *понѣрѣство* *ЯЗ*; *πονηρός* – *понѣрнѣ* *MX* (263a11) *Цет*, *понѣрнѣ* *ЯЗ*; *πονηρός* – *понѣнѣн* *MX* (263a12) *Цет*, *пѣнѣнѣнѣ* *ЯЗ*; *πονηρός* – *понѣнѣнѣ* *MX* (263b32) *Цет*, *понѣнѣнѣ* *ЯЗ*; *πονηρός* – *понѣнѣнѣ* *MX* (264b29–30),  $\emptyset$  *Цет*, *злѣ* и *понѣнѣнѣ* *ЯЗ*; без гр. – *понѣнѣнѣ* *MX* (263a22–23), *понѣнѣнѣ* *Цет*, *зла* *ЯЗ*; *πονηρός* – *лоукавою* *MX* (263a29–30) *Цет*, *ЯЗ*; *лоукава* *MX* (263c28) *Цет ЯЗ*.

Лексикографските справочници сочат, че *понѣрѣство* е засвидетелствано в паметници като Супрасълския сборник (Meuser 1935: 199), Декемврийските минеи (Christians 2001: 331), а *понѣнѣнѣ* – в Супрасълския сборник (Meuser 1935: 199), Изборника от 1073 г. (Симеонов сборник 2: 140), Пандектите на Никон Черногорец (Срезневский 2: 1552). Искра Христова-Шомова твърди, че *лоукавъ* като корелат на *зълъ* за гръцкото *πονηρός* също води началото си от преславската редакция (Христова-Шомова 2004: 468–469).

Глаголът *въхлѣстѣти* / *въхлѣцѣти* се среща в Изборника от 1073 г. (Симеонов сборник 2: 38), а *въохлѣстѣти* / *въохлѣцѣти* е регистриран в Слово за злонравите жени от Берлинския сборник, където присъстват откъси от Слово за Усекновение на Йоан Кръстител в различна текстова версия (Йовчева, Тасева 1992: 46). И в трите календарни преписа на Словото се използва *въхлѣстѣти* или *въхлѣстѣти*: *χαλινοῦται* (*χαλινῶ* ‘обуздавам’) – *въхлѣстѣти* *MX* (263d3), *въхлѣстѣти* *Цет*, *въхлѣстѣтъ* *ЯЗ*.

<sup>5</sup> Тук и нататък механичните загуби на листове (в *Цет*) или редове (в *MX*) ще бъдат отбелязвани със знака  $\emptyset$ .

Производните от глагол  $\tau\rho\acute{\epsilon}\omega$  ‘възпитавам, храня’ се предават последователно с  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$ , което е характерно за Преславската редакция на Апостола (Христова-Шомова 2004: 566–567):  $\delta\iota\epsilon\theta\rho\epsilon\psi\alpha\nu$  –  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *МХ*,  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\lambda\alpha\sigma\eta$  *Цет*,  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta\sigma\eta$  *ЯЗ*;  $\tau\rho\alpha\phi\eta\gamma\alpha\iota$  –  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  се *МХ* (265a12–13),  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  се *Цет ЯЗ*;  $\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\alpha\iota$  –  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *МХ* (265a13–14),  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *Цет*,  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *ЯЗ*;  $\tau\rho\acute{\epsilon}\phi\epsilon\iota$  –  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *МХ* (265a24–25),  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *Цет*,  $\kappa\rho\acute{\upsilon}\mu\eta\tau\eta$  *ЯЗ*.

Появата на масло  $\delta\rho\upsilon\beta\epsilon\tau\eta\nu\epsilon$  вм.  $\alpha\lambda\eta\eta$  за ‘ $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\nu\ \tau\acute{o}$ ’ и на багрънница вм.  $\rho\upsilon\phi\eta\rho\alpha$  или  $\rho\rho\alpha\pi\rho\alpha\delta\delta\eta$  за  $\rho\upsilon\phi\upsilon\rho\upsilon\rho\iota\varsigma$  ή ‘пурпурна одежда’ също може да се интерпретира като локализиращ маркер, тъй като в Преслав се заменят със славянски доста гръцки думи, които в Кирило-Методиевите преводи са директно заети (Славова 1989: 81, 91, 124–125). В Словото четем:  $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\omega$  – масло *МХ* (264c23) *Цет*, масло *ЯЗ*;  $\tau\acute{o}\ \acute{\omicron}\lambda\iota\gamma\omicron\sigma\tau\acute{o}\nu\ \acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\nu$  – малко масло  $\delta\rho\upsilon\beta\epsilon\tau\eta\nu\epsilon$  *МХ* (265a9–11) *Цет ЯЗ*;  $\rho\upsilon\phi\upsilon\rho\upsilon\rho\iota\delta\iota$  – багрънница *МХ* (263d26) *ЯЗ*,  $\emptyset$  *Цет*.

Списъкът може да се допълни с още поне дузина преславизми. По-долу ги изброявам в нормализирана форма с данни за местоположението им в *МХ* и наличието им в *ЯЗ* и *Цет*. За сравнение цитирам изследвания или доказани преславски текстове, за които те са характерни:

–  $\phi\upsilon\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$  – сънабъдѣти *МХ* (263b1) *Цет*, но съхранѣти *ЯЗ*. Опозицията  $\phi\upsilon\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$  –  $\phi\upsilon\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$  е позната от Апостола и Книгата на пророк Иезекиил (срв. Христова-Шомова 2004: 688; Аргировски 2003: 483; Тасева, Йовчева 1995: 51).

–  $\beta\lambda\alpha\sigma\phi\eta\mu\acute{\iota}\alpha$  – хула *МХ* (264a6) *ЯЗ*,  $\emptyset$  *Цет*. Замяната на  $\beta\lambda\alpha\sigma\phi\eta\mu\acute{\iota}\alpha$  с  $\chi\omicron\upsilon\lambda\alpha$  е регистрирана в редакциите на Апостола (Аргировски 2003: 103–104; Христова-Шомова 2004: 769). Преславският член  $\chi\omicron\upsilon\lambda\alpha$  се среща в Книгата на пророк Иезекиил (Тасева, Йовчева 1995: 51), в Изборника от 1076 (Мушинская 2009: 301) и Ефремовска крѣмчая (Максимович 2010: 336), а производните  $\chi\omicron\upsilon\lambda\eta\sigma\tau\eta\nu\epsilon$ ,  $\chi\omicron\upsilon\lambda\eta\sigma\tau\eta\nu\epsilon$  са регистрирани в Хрониката на Георги Амартол (Истрин 1930: 40).

–  $\iota\epsilon\rho\epsilon\upsilon\varsigma$  – члстнтель *МХ* (263c18) *Цет ЯЗ*. Заемката  $\iota\epsilon\rho\epsilon\upsilon\varsigma$  в Евангелието, Апостола, Псалтира, Паримейника се изтласква в техните редакции от преславизмите  $\chi\omicron\upsilon\lambda\eta\sigma\tau\eta\nu\epsilon$ ,  $\chi\omicron\upsilon\lambda\eta\sigma\tau\eta\nu\epsilon$  или  $\chi\omicron\upsilon\lambda\eta\sigma\tau\eta\nu\epsilon$  (Погорелов 1910: 247; Аргировски 2003: 234; Христова-Шомова 2004: 767), които се предпочитат и в паметниците от източнобългарското средище, като Супрасълския сборник, Изборника от 1073 г. и Златоструя (Добрев 1978: 95), тълковния превод на Книга на пророк Иезекиил (Йовчева, Тасева 1995: 51), Ефремовска крѣмчая (Максимович 2010: 276 и 421), Хрониката на Георги Амартол (Истрин 1930: 95).

–  $\delta\omega\mu\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\nu$  ‘дом, светилище, спалня’ – хлѣвница *МХ* (264c13) *Цет ЯЗ*. Лексемата  $\delta\omega\mu\acute{\alpha}\tau\iota\omicron\nu$  ‘къща, дом’ като съответствия за гр.  $\omicron\iota\kappa\iota\alpha$ ,  $\omicron\iota\kappa\omicron\varsigma$  се смята за типичен преславизъм (Милтенев 2006a: 181–183). Среща се за производни от същото гнездо в Служебните минеи за декември (Christians 2001: 318), Ефремовската крѣмчая (Максимович 2010: 333, 447), Изборника от 1076 г. (Мушинская 2009: 300), Простия пролог (Крысько и др. 2011: 301).

Забелязват се и някои заемки, характерни за преславските текстове. Гръцката дума  $\epsilon\upsilon\theta\eta\nu\acute{\iota}\alpha$  ‘благоденствие, изобилие, благополучие’ се предава с ранната германска заемка  $\text{gobnno}$  (Добрев, Икономова, Тотоманова 1986: 121):  $\acute{\epsilon}\nu\ \kappa\alpha\iota\rho\tilde{\omega}\ \epsilon\upsilon\theta\eta\nu\acute{\iota}\alpha\varsigma$  – въ годъ  $\text{gobnna}$  *ЯЗ* [ $\text{gobnna}$  *Цет* 50], *МХ* на л. 265r a1 в горния край има механична загуба на редове. Тя е позната по Супрасълския сборник за същата гръцка лексема (Maueg 1935: 56), Диалозите на Псевдо-Кесарий –  $\text{gobnna}$   $\eta\mu\epsilon\tau\eta$  за  $\chi\alpha\rho\iota\zeta\omega$  (Милтенев 2006: 538), и Простия пролог за  $\epsilon\upsilon\phi\omicron\rho\iota\alpha$  (Крысько и др. 2011: 78, 576).

Прабългарската заемка  $\text{soynvo}$  се приема също за лексикална особеност на преславските текстове. Засвидетелствана е в Изборника от 1073 г. (Симеонов сборник 2: 162), Ефремовската крѣмчая (Максимович 2010: 284), 13-те слова на Григорий Богослов от XI в. и Синайския патерик (Срезневский 3: 470–471). Лексемата е регистрирана и в трите преписа на Словото като корелат на гръцкото  $\rho\rho\sigma\acute{\epsilon}\psi\eta\mu\alpha$  ‘вариво’:  $\omicron\upsilon\ \rho\rho\sigma\acute{\epsilon}\psi\eta\mu\alpha$  –  $\eta\eta\ \text{soynvo}$  *МХ* (264c36);  $\eta\eta\ \text{soynvo}$  *Цет ЯЗ*.

Освен лексикални черти, свързани с Преслав, преводът показва и характерни за източнобългарското средище граматични особености.

Задпоставената позиция на показателното местоимение се приема от доста изследователи за белег на преславските текстове (Трифонов 1931; Гълъбов 1962; Минчева 1985: 183; Минчева 1991: 169; Йовчева, Тасева 1994w: 72). Единични примери се забелязват в преписа на Словото по *МХ*:  $\tau\tilde{\omega}\ \acute{\epsilon}\nu\iota\alpha\upsilon\sigma\iota\alpha\iota\omega\ \kappa\upsilon\kappa\lambda\omega$  –  $\kappa\rho\upsilon\gamma\tilde{\omega}$  ть лѣтнѣн *МХ* (264d15),  $\kappa\rho\upsilon\gamma\tilde{\omega}$  ть лѣтнѣн *Цет*,  $\kappa\rho\upsilon\gamma\tilde{\omega}$  лѣтнѣн *ЯЗ*;  $\omicron\ \delta\acute{\epsilon}\ \tau\acute{o}\nu\ \acute{\alpha}\rho\tau\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\gamma\kappa\rho\upsilon\phi\iota\alpha\nu$  –  $\rho\lambda\omicron\delta\tilde{\omega}$  же ть скръвенѣн *МХ* (265d8–9) *Цет*,  $\rho\lambda\omicron\delta\tilde{\omega}$  же тьн скръвен *ЯЗ*.

Употребата на притежателни приименни дателни енклитики на личното и възвратното местоимение нараства в по-късните старобългарски паметници (Минчева 1990: 141; изобилни примери

от преславския текст Слово за силата на Йосиф дават Йовчева, Тасева 1994а: 71). В Слово за Усекновение на Йоан Кръстител също се открива един пример: τέκνοις σου – дѣтѣм си *МХ* (265с4) *Цет50*, дѣтѣм си *Яз3л*.

За преславска особеност се счита и появата на съчинителния съюз το като корелат в изречения за условие (Дограмаджиева 1968: 16–17; Дограмаджиева 1978: 78; Йовчева, Тасева (1994а: 69–70). Единичен пример предлага и разглежданият текст: ἐὰν δὲ πλοῦτον ἔχη τῆ πονηρίᾳ συνεργοῦντα – аще ли бѣгатство нмать то то ꙗже ли ꙗже помагае *МХ* (263с22–23), аще ли бѣгатство нмать то злоу еи помагае *Цет*, аще ли бѣгатство нмать зло еи помагае *Яз*.

Присъствието на значително количество преславски черти в текста на Слово за Усекновение по изследваните преписи – предимно в словния инвентар, но също в морфологичната и дори в синтактичната структура – недвусмислено говори в полза на възникването на превода му в Източна България през Х в.

## II. Особенности на превода

С цел да се придобие известна представа за отношението между превод и оригинал на Словото тук ще бъдат систематизирани общите за трите преписа отклонения на лексикално равнище спрямо текста в РГ. Той, разбира се, не съвпада с византийския източник, използван от старобългарския книжовник, но е единственият достъпен ми текст.

### 1. Свободен превод

Съпоставката на трите преписа с гръцкия текст откри редица случаи, когато преводачът е предпочел по-свободен изказ, без да наруши смисъла на оригинала. Той използва не най-точните речникови съответствия на гръцките лексеми, защото вероятно е преценил, че за слушащите или четящите буквалните корелати биха били не толкова ясни. Тези решения са повече или по-малко успешни, но във всички случаи общият смисъл на посланието е запазен. Ето няколко примери за илюстрация:

κουφότης – безоумство (var. безоумниѣ и безаконниѣ)

καὶ θαυμάζειν σὺν ἐμοὶ τὴν μὲν Ἰωάννου παρρησίαν τὴν δὲ Ἡρώδου κουφότητα – *МХ* (262d31–33) и ѹдѣнт се [+ съ *Цет Яз*] мною ѿ ѿановоу пррходоу и [а *Цет Яз*] нрѣдоуоу безоумствоу [безоумниѣ и безаконниѣ *Яз*]

Свободният превод на гръцкото κουφότης ή ‘лекота, облекчение’ с безоумство се подкрепя от *МХ* и *Цет50*, а *Яз3л* предлага освен словообразователния синоним безоумниѣ, допълнен в духа на редакторската намеса, характерна за този препис, още и безаконниѣ. Първично е вероятно четенето в *МХ* и *Цет*.

ἀγαθός – мѣдрѣ

Οἷδα γὰρ πολλὰς εὐσχήμονας καὶ ἀγαθὰς – *МХ* (263г а14–15) вѣдѣ бо многы [-о *Цет* – гыа *Яз*] доб’рѣмѣрзны [много– *Цет50* – знаѣ *Яз*] и мѣдрѣ [-ыѣ *Яз*]

Гръцкото ἀγαθός ‘добър, отличен, благ’ е свободно предадено с мѣдрѣ и в трите преписа.

ἀφόρητος – тажкъ

διστὸν τὸ κακὸν, ἀφόρητον τὸ ζῶον – τрыгоубо зло [+ и *Яз*] тежкъ жнвоть *МХ* (263с24–25) *Цет Яз*

Макар и не буквален, преводът на ἀφόρητος ‘непоносим, нетърпим’ е съвсем удачен, защото фразеологизмът е познат дори в съвременния език в същия смисъл.

σοφία – пророкъ

παραγγέλλει σοὶ ἡ Σοφία – запрѣщаетъ ти [ти от. *Яз*] прѣрокъ *МХ* (264b15) *Яз*, Ø *Цет*

Без да са речникови синоними, в дадения контекст, който въвежда цитат от Книгата на пророк Михай 7:5 (ῶ σοφία σοῦ ἐμοῦ χραντῆς се не повѣдатъ ии ннѣсоже), обобщеното мѣдростта и по-конкретното пророк са напълно взаимно заменими.

ρῆμος – зълъ

οὐκ ἔρημον ἄρτων ἀλλ' ἔγκαρπον ἐδεσμάτων – не зла [зла от *Цет*] хлѣба нмощиу [-н *ЯЗ*]  
 нь доброплодноє брашно *МХ* (264с24–26) *Цет ЯЗ*

Едно от значенията на прилагателното ἐρήμος е ‘пуст, празен, който не дава добър плод / качествена храна’. Вероятно затова преводачът избира да предаде гръцкото ἔρημον ἄρτων доста по-свободно със зла хлѣба, засилвайки негативното значение.

εἰρωνεία – нгга / ѝако глаума / лѣжа вѣтн

Συνοικῆσαι λέοντι καὶ δράκοντι εὐδόκησα, ἢ μετὰ γυναικὸς πονηρᾶς καὶ γλωσσώδους. Καὶ ἵνα μὴ νομίσης τὸν προφήτην εἰρωνεῖα εἰρηκέναι, ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων κατάμαθε ἀκριβῶς. – [оуне кестъ *ЯЗ*] жнѣтн рече [рече от *ЯЗ*] съ лъвомъ н змиемъ нзволнѣтн [нзволнѣтн от *ЯЗ*] · неже [нежелн *ЯЗ*] с женою лѣжакою н кззѣною. н да не мншн [рѣшн *ЯЗ*] нггн [ѝако глаумю *Цет* лѣжа естъ *ЯЗ*] то рѣно [рѣнне н *ЯЗ*] ѿ тѣхъ [add. дѣлъ *Цет ЯЗ*] наоуған [-н *ЯЗ*] се испѣтнѣ [н скоропѣтнѣ *Цет* н скоро вѣроуғн *ЯЗ*] *МХ* (263а30–32) *Цет ЯЗ*

Изборът на славянски съответствия за гръцкото εἰρωνεῖα ‘фалшиво невежество, фалшива свитост, ирония, шега, преструвка’ е различен и в трите преписа. Контекстуалното значение на гръцката лексема е ‘ирония’. Ясно е, че точен славянски корелат не съществува, но всъщност и в трите преписа четем относително добро славянско съответствие, което запазва смисъла, че не на шега животът с лъв или змия е за предпочитане пред този със зла жена. Трудно е обаче да се каже коя дума е стояла в първоначалния превод, защото и трите решения могат да възникнат както като удачен смислов еквивалент на гръцката лексема, така и като контекстуална редакция на славянска почва.

## 2. Неточен превод

Случва се също преводачът поради незнание, недоразбиране или неправилно разчитане на гръцките думи да употреби не съвсем точни славянски корелати. Примерите не са много (около десетина) и това показва сравнително доброто качество на превода. Освен това при някои от тях въпреки семантичното разминаване с гръцкия, общият смисъл на текста не се нарушава. Ето някои от тях.

τρομέω – съхраннѣтн

δράκοντες καὶ ἀσπίδες καὶ κέρασται τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐτρόμασαν – змиеве н аспндѣ н керастн ѝвана в' поуствнн [в п. от *ЯЗ*] схраннше *МХ* (263b5) *Цет ЯЗ*

Формата ἐτρόμασαν за аорист 3. РІ. от глагола τρομέω ‘боя се, страхувам се’ е предадена неточно с форма от глагола съхраннѣтн. Гръцкият текст гласи, че животните се страхували от Йоан Предтеча в пустинята, докато в преписите четем как те са запазили, не са сторили зло на Кръстителя. В случая може да се предположи въздействие на интертекстуална аналогия, защото в същото слово има друг пасаж, където е казано, че лъвовете пощадиха пророк Даниил, а китът оставил невредим пророк Йона.

κατατιρώσκω – нзврѣшн (var. нзгънатн)

διὰ γυναικὸς ἐξ ἀρχῆς τὸν Ἀδὰμ ἐν παραδείσῳ κατέτροσε – женою адама ѿ породѣ нзврѣже [нзгъна са *ЯЗ*] *МХ* (263с1–3) *Цет ЯЗ*

В гръцкия текст е употребен глаголът κατατιρώσκω ‘ранявам, разбивам’ и смисълът е ‘заради жена в началото рани Адам в рая’, но преводачът се подвежда от разпространения топос за изгонването от рая и съответно трансформира израза в ‘заради жена изгони/изхвърли Адам от рая’.

τυγχάνω – мнѣтн

καὶ λέων καὶ δράκων ἐν τῷ κακῷ ἐλάττω τυγχάνουσι – н лѣн н змьн хоуждѣша се мнѣт ѿ злѣ *МХ* (263а23–25), н лѣвъ н змнн ѿ злѣ хоужѣше се мнѣт *Цет50*, лѣвъ · н зъмнн · зѣло хоужѣшн мнѣтн мн са *Яз3л*

В гръцкия текст е използван глаголът τυγχάνω ‘намирам се, случва ми се, оказвам се’, т.е. съобщава се като обективен факт, че се случва лъвовете и змиите да са по-слаби в злината си от жената. Славянският преводач променя ракурса и съобщава това като свое лично мнение.

τίγρις ὁ, ἡ – мѣногъ (var. ннокъ)

καὶ λέοντας καὶ τίγρεις καὶ παρδάλεις τιθασσευομένας πραΰνεσθαι – н лъвъи многы [ннокы ЯЗ]· н ргысы оукротнмн [кротнмы Цет кротымын ЯЗ] оукротеще се [кротжть сѧ ЯЗ] МХ (263с26–28) Цет ЯЗ  
Ако се доверим на общото четене в МХ и Цет, в първоначалния превод вместо тигри е употребено многы, което очевидно не отговаря на гръцкия текст. Промяната в ЯЗ би следвало да се приеме за преписваческа грешка. Не е за пренебрегване обаче и възможността в първоначалния превод да е стояло ннокы – мн.ч. от рядката лексема ннокъ ‘глиган’, която се среща в Диалозите на Псевдо-Кесарий, а с определение днвгын и в Псалтира (Милтенев 2006: 207–208). Тогава би могло да се предположи, че преводът на τίγρις ‘тигър’ с ‘глиган’ е съзнателна с цел приближаване на текста до познанията на аудиторията.

θάλλω – хранинѣ

ὄν χθὲς ἔθαλλεν ἀγαπῶσα – егоже въѣра хранинѣи любѣлаше МХ (264а22–23), Ø Цет, егоже въѣръ ѡбѣлѣции хранинѣи ЯЗ

Трудно е да се обясни защо на гръцкия глагол θάλλω ‘гряя’ съответстват форми на славянския хранинѣ, освен ако не се допусне, че и в двата преписа, където изразът присъства, е налице преписваческа грешка, а в първоначалния превод е стояло грѣѣше.

### 3. Преводачески грешки

Някои неточни съответствия биха могли да се обяснят с объркване при разчитането на гръцкия текст от преводача. Не е изключено обаче грешните варианти да са били заложени още във византийския ръкопис, с който той си е служил:

– Οἶμαι – горе мнѣ МХ (262d27–28) Цет ЯЗ

Поради паронимична близост формата на глагола οἶμαι ‘мисля, смятам’ е обърквана с междуметието Οἶμοι ‘горко ми!, уви!’.

– ἄρτος – плодъ: Ὁ δὲ τὸν ἄρτον ἐγκρυφίαν πλοούσιον θεασάμενος ἐδέξατο – плодъ же ть [тън ЯЗ] скръвенгын бѣте [бѣгатъ ЯЗ] вндѣтъв прнѣ [вндѣ н прнжтъ ЯЗ] МХ (265d7–8) Цет ЯЗ

Вероятно преводачът е разчел κρῆπὸν от κρῆπός ‘плод’ вместо ἄρτον от ἄρτος ‘хлеб’, още повече, че думата присъства в съседната синтаγμα – καὶ τὸν οἶκον αὐτῆς ἐνέπλησεν ἀγαθῶν – н домъ кѣ напльннн хлѣбъ [хлѣба ЯЗ] МХ (265d9–10) Цет ЯЗ

Анализираните данни в трите изследвани преписа МХ, Цет и ЯЗ потвърждават мнението, че преводът на Слово за Усекновение на Йоан Предтеча е направен през старобългарската епоха в Източна България. Особеностите, свързвани с Кирило-Методиевите текстове, са малко и при това без атрибуираща стойност, защото се срещат и в по-късната книжнина. За сметка на това текстът изобилства с обичайни за преславските книжовници лексикални и граматични средства, някои от които имат ограничено разпространение само в паметници от източнобългарското землище.

Пропуските, допълненията, грешките и неточностите в преписите са сравнително малко на брой, което говори в полза на един добър, качествен превод, предаващ доста вярно смисъла на гръцкия източник. Повечето случаи на по-свободен избор на преводни съответствия не нарушават контекстуалния смисъл на думите, а често дори водят до по-голяма разбираемост на текста. Това ме кара да смятам, че преводът е дело на добре образован книжовник, работил в Преславското книжовно средище.

### ЛИТЕРАТУРА

- Аргировски 2003:** *Речник на грчко-църковнословенски лексички паралели*. Редактор Мито Аргировски. Соработници Н. Андријевска и А. Ѓуркова. Скопје: Институт за македонски јазик. // **Argirovski 2003:** *Rechnik na grchko-tserkovnoslovenski leksichki paraleli*. Radaktor Mito Argirovski. Sorabotnitsi N. Andrijevska i A. Ğurkova. Skopje: Institut za makedonski jazik.
- Будилович 1871:** Будилович, А. *Исследование языка древнеславянского перевода XIII слов Григория Богослова по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века*. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Академии наук. // **Budilovich 1871:** Budilovich, A. *Issledovanie yazyka drevneslavyanskogo Perevoda XIII slov Grigorija Bogoslova po rukopisi Imperatorskoy Publichnoy biblioteki XI veka*. Sankt-Peterburg: Tip. Imp. Akademii nauk.

- Гълъбов 1962:** Гълъбов, И. *Проблемът за члена в български и румънски език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. // **Galabov 1962:** Galabov, I. *Problemat za chlena v balgarski i rumanski ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.
- Димитрова 2011:** Димитрова, М. *Ягичев златоуст. Средновековен български паметник със слова и поучения от началото на XIV век*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011. // **Dimitrova 2011:** Dimitrova, M. *Yagichev zlatoust. Srednovekoven balgarski pametnik sas slova i Pouchenia ot nachaloto na XIV vek*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2011.
- Добрев 1978:** Добрев, И. Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. // *Български език*, 28, № 2, 89–98. // **Dobrev 1978:** Dobrev, I. *Gratskite dumi v Suprasalskia sbornik i vtorata redaktsia na starobalgarskite bogosluzhebni knigi*. // *Balgarski ezik*, 28, 1978, № 2, 89–98.
- Добрев 1979:** Добрев, И. Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. // *Български език*, 29, № 1, 9–21. // **Dobrev 1979:** Dobrev, I. *Tekstat na Dobromirovoto evangelie i vtorata redaktsia na starobalgarskite bogosluzhebni knigi*. // *Balgarski ezik*, 29, № 1, 9–21.
- Добрев 1981:** Добрев, И. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник. // *Старобългарска литература*, 10, 1981, 16–38. // **Dobrev 1981:** Dobrev, I. *Agiografskata reforma na Simeon Metafrast i sastavata na Suprasalskia sbornik*. // *Starobalgarska literatura*, 10, 1981, 16–38.
- Добрев 1984:** Апостолските цитати в беседата на презвитер Козма и преславската редакция на Кирило-Методиевия превод на Апостола. // *Кирило-Методиевски студии*. Кн. 1. София: БАН, 44–62. // **Dobrev 1984:** *Apostolskite tsitati v besedata na prezviter Kozma i preslavskata redaktsia na Kirilo-Metodievia prevod na Apostola*. // *Kirilo-Metodievski studii*. Кн. 1. Sofia: BAN, 44–62.
- Добрев 1993:** Добрев, И. Климентовото химнографско творчество и Октоихът. // *1080 години от смъртта на св. Наум Охридски*. София: Издателство на БАН, 107–123. // **Dobrev 1993:** Dobrev, I. *Klimentovoto himnografsko tvorchestvo i Oktoihat*. // *1080 godini ot smartta na sv. Naum Ohridski*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 107–123.
- Добрев, Икономова, Тотоманова 1986:** Добрев, И., Икономова, Ж., Тотоманова, А.-М. *Старобългарски език за XII клас на НГДЕК*. София: Народна просвета. // **Dobrev, Ikonomova, Totomanova 1986:** Dobrev, I., Ikonomova, Zh., Totomanova, A.-M. *Starobalgarski ezik za XII klas na NGDEK*. Sofia: Narodna prosveta.
- Дограмаджиева 1968:** Дограмаджиева, Е. *Структура на старобългарското сложно съчинено изречение*. София: БАН. // **Dogramadzheva 1968:** Dogramadzheva, E. *Struktura na starobalgarskoto slozhno sachineno izrechenie*. Sofia: BAN.
- Дограмаджиева 1978:** Дограмаджиева, Е. Преводачески похвати при предаване на съюзните средства в Синайския патерик. // *Slovo*, 28, 77–81. // **Dogramadzheva 1978:** Dogramadzheva, E. *Prevodacheski pohvati pri predavane na sauznitate sredstva v Sinayskia paterik*. // *Slovo*, 28, 77–81.
- Иванова 1991:** Служба на св. Ахил Лариски (Преспански) от Синайския празничен миней № 25. // *Palaeobulgarica*, 15, 1991, № 4, 11–22. // **Ivanova 1991:** *Sluzhba na sv. Ahil Lariski (prespanski) ot Sinayskia Praznichen miney № 25*. // *Palaeobulgarica*, 15, № 4, 11–22.
- Иванова 2008:** Иванова, Кл. *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. // **Ivanova 2008:** Ivanova, Kl. *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.
- Истрин 1930:** Истрин, В. *Книги временья и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. 3: Греческо-славянский и славянско-греческий словари*. Ленинград: Акад. типография. // **Istrin 1930:** Istrin, V. *Knigi vremenyu i obraznyu Georgia Mniha. Hronika Georgia Amartola v drevnem slavyanorusskom Perevode. T. 3: Grechesko-slavyanskiy i slavyansko-grecheskiy slovary*. Leningrad: Akad. tipografia.
- Йовчева, Тасева 1992:** Йовчева, М., Тасева, Л. Редки думи от Берлинския сборник. // *Palaeobulgarica*, 16, № 4, 34–49. // **Yovcheva, Taseva 1992:** Yovcheva, M., Taseva, L. *Redki dumi ot Berlinskia sbornik*. // *Palaeobulgarica*, 16, № 4, 34–49.
- Йовчева, Тасева 1994а:** Йовчева, М., Тасева, Л. Езикови особености на Слово за силата на Йосиф. // *Palaeobulgarica*, 18, № 4, 64–74. // **Yovcheva, Taseva 1994a:** Yovcheva, M., Taseva, L. *Ezikovi osobenosti na Slovo za silata na Yosif*. // *Palaeobulgarica*, 18, № 4, 64–74.
- Йовчева, Тасева 1994б:** М. Йовчева, Л. Тасева. Преславска лексика в превода на Псевдо-Методиевото Откровение. // *Palaeobulgarica*, 18, № 3, 44–52. // **Yovcheva, Taseva 1994b:** M. Yovcheva, L. Taseva. *Preslavska leksika v prevoda na Psevdo-Metodievoto Otkrovenie*. // *Palaeobulgarica*, 18, № 3, 44–52.
- Крысько и др. 2011:** *Славяно-русский Пролог по древнейшим спискам. Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции) за сентябрь-февраль. Т. 2. Указатели. Исследования*. Издание подготовили В. Б. Крысько, Л. В. Прокопенко, В. Желязкова, И. М. Ладуженский, А. М. Пентковский. Москва: Азбуковник. // **Krysyko i dr. 2011:** *Slavyano-russkiy prolog po drevneyshim spiskam. Sinaksary (zhitiynaya chasty prologa kratkoy redaktsii) za sentyabry-fevraly. T. 2. Ukazateli. Issledovania*. Izdanie podgotovili V. B. Krysyko, L. V. Prokopenko, V. Zhelyazkova, I. M. Laduzhenskiy, A. M. Pentkovskiy. Moskva: Azbukovnik.



- Максимович 2010:** Максимович, К. *Византийска Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словуок азатели.* (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 27). Frankfurt am Mein: Löwenklu-Gesellschaft. V. // **Maksimovich 2010:** Maksimovich, K. *Vizantiyskaya Sintagma 14 titulov bez tolkovaniy v drevnebolgarskom Perevode. Slavyano-grecheskii, grechesko-slavyanskiy i obratnyy (slavyanskiy) slovoukazateli.* (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 27). Frankfurt am Mein: Löwenklu-Gesellschaft. V.
- Милтенов 2006:** Милтенов, Я. *Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция.* София: Авалон. // **Miltenov 2006:** Miltenov, Ya. *Dialogizite na Psevdo-Kesariy v slavyanskata rakopisna traditsia.* Sofia: Avalon.
- Милтенов 2013а:** Милтенов, Я. *Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване.* София: Авалон. // **Miltenov 2013a:** Miltenov, Ya. *Zlatostruy: starobalgarski homiletichen svod, sazdaden po initsiativa na balgarskia tsar Simeon. Tekstologicheskio i izvorovedsko izsledvane.* Sofia: Avalon.
- Милтенов 2013б:** Милтенов, Я. Слова от колекцията Златоструй в състава на други ранни сборници. // *Софийската Мала Света гора като културен и книжовен феномен. Изследвания, посветени на 110-годишнината от рождението на чл.-кор. проф. Кирил Мирчев. Приложение към сп. Български език, 110–124.* // **Miltenov 2013b:** Miltenov, Ya. *Slova ot koleksiyata Zlatostruy v sastava na drugi ranni sbornitsi. // Softyskata Mala Sveta gora kato kulturen i knizhoven fenomen. Izsledvania, posveteni na 110-godishninata ot rozhdenieto na chl.-kor. prof. Kiril Mirchev. prilozhenie kam sp. Balgarski ezik, 110–124.*
- Милтенова 1994:** Милтенова, А. Цикъл разкази за злите жени в сборниците със смесено съдържание през Средновековието. // *Старобългарска литература, 28–29, 131–136.* // **Miltanova 1994:** Miltanova, A. *Tsikal razkazi za zlite zheni v sbornitsite sas smeseno sadarzhание prez Srednovеkovieto. // Starobalgarska literatura, 28–29, 131–136.*
- Минчева 1985:** Минчева, А. Аспекти на формирането на нормите на старобългарския книжовен език. // *Изследвания по кирилотодиевистика.* София: Наука и изкуство, 174–191. // **Mincheva 1985:** Mincheva, A. *Aspekti na formiraneeto na normite na starobalgarskia knizhoven ezik. // Izsledvania po kirilometodievistika. Sofia: Nauka i izkustvo, 174–191.*
- Минчева 1987:** Минчева, А. *Старобългарският език в светлината на балканистиката.* София: Наука и изкуство. // **Mincheva 1987:** Mincheva, A. *Starobalgarskiyat ezik v svetlinata na balkanistikata.* Sofia: izd. Nauka i izkustvo.
- Минчева 1990:** Минчева, А. Архаизми и нови черти в езика на Преславската книжнина. // *Славянска филология, 19, София, 138–146.* // **Mincheva 1990:** Mincheva, A. *Arhaizmi i novi cherti v ezika na Preslavskata knizhnina. // Slavyanska filologia, 19, Sofia, 138–146.*
- Минчева 1991:** Минчева, А. Старобългарският книжовен език в Симеоновия сборник по преписа от 1073 г. // *Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 1. Изследвания и текст.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 162–181. // **Mincheva 1991:** Mincheva, A. *Starobalgarskiyat knizhoven ezik v Simeonovia sbornik po prepisa ot 1073 g. // Simeonov sbornik (Po Svetoslavovia prepis ot 1073 g.). T. 1. Izsledvania i tekst. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 162–181.*
- Мушинская и др. 2009:** *Изборник 1076 года.* Второе издание, переработанное и дополненное. Т. II. Издание подготовили М. С. Мушинская, Е. А. Мишина, В. С. Гольшненко. Москва: Индрик. // **Mushinskaya i dr. 2009:** *Izbornik 1076 goda. Vtoroe izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe. T. II. Izdanie podgotovili M. S. Mushinskaya, E. A. Mishina, V. S. Golyshenko. Moskva: Indrik.*
- Пенкова 2008:** Пенкова, П. *Речник-индекс на Синайския евхологий.* София: АИ „Марин Дринов“. // **Penkova 2008:** Penkova, P. *Rechnik-indeks na Sinayskia evhologiy. Sofia: AI „Marin Drinov“.*
- Погорелов 1910:** Погорелов, В. *Толкования Феодорита Киррского на Псалтырь в древне-болгарском переводе.* Варшава. // **Pogorelov 1910:** Pogorelov, V. *Tolkovania Feodorita Kirrskogo na Psaltyry v drevne-balgarskom perevode. Varshava.*
- Карачорова 1984:** Карачорова, И. Лексиката на Чудовския псалтир и преславската редакция на старобългарските богослужебни книги. // *Български език, 34, № 1, 53–61.* // **Karachorova 1984:** Karachorova, I. *Leksikata na Chudovskia psaltir i preslavskata redaktsia na starobalgarskite bogoslužhebni knigi. // Balgarski ezik, 34, № 1, 53–61.*
- Симеонов сборник 1/2:** *Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 1. Изследвания и текст, 1991; Том 2. Речник-индекс.* София: АИ „Марин Дринов“ 1993. // **Simeonov sbornik 1/2:** *Simeonov sbornik (po Svetoslavovia prepis ot 1073 g.). T. 1. Izsledvania i tekst, 1991; Tom 2. Rechnik-indeks. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 1993.*
- Славова 1989:** Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. // *Кирило-Методиевски студии. Кн. 6.* София: Издателство на БАН. // **Slavova 1989:** *Preslavska redaktsia na Kirilo-Metodievia starobalgarski evangelski prevod. // Kirilo-Metodievski studii. Kn. 6. Sofia: Izdatelstvo na BAN.*

- Срезневский (1/2/3):** Срезневский, И. *Словарь древнерусского языка. Т. I–III.* Санкт-Петербург: Типогр. Имп. академии наук, 1893, 1902, 1912. // **Sreznevskiy (1/2/3):** Sreznevskiy, I. *Slovary drevnerusskogo yazyka. T. I–III.* Sankt-Peterburg: Tipogr. Imp. akademii nauk, 1893, 1902, 1912.
- Тасева, Йовчева 1995:** Преводачески особености в Книга на пророк Иезекиил по ръкопис F.I.461 от Руската национална библиотека. // *Palaeobulgarica*, 19, № 4, 40–52. // **Taseva, Yovcheva 1995:** Prevodacheski osobenosti v Kniga na prorok Iezekiil po rakopis F.I.461 ot Ruskata natsionalna biblioteka. // *Palaeobulgarica*, 19, № 4, 40–52.
- Трифонов 1931:** Трифонов, Ю. Към историята на членните форми в българския език. // *Македонски преглед*, 7, № 1, 7–26. // **Trifonov 1931:** Trifonov, Yu. Kam istoriyata na chlennite formi v balgarskia ezik. // *Makedonski Pregled*, 7, № 1, 7–26.
- Христова-Шомова 2004:** Христова-Шомова, И. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. Т. 1. Изследване на библейския текст.* София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“. // **Hristova-Shomova 2004:** Hristova-Shomova, I. *Sluzhebniyat Apostol v slavyanskata rakopisna traditsia. T. 1. Izsledvane na bibleyskia tekst.* Sofia: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“.
- Aitzetmüller 1957:** Aitzetmüller, R. *Mihanović Homiliar. Faksimile-Ausgaben der Handschriften IIIc19, Mih. 25 im Archiv der Jugoslavischen Akademie der Wissenschaften und Künste.* Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- BHG 1957:** *Bibliotheca hagiographica graeca. T. 1.* Bruxelles: Soslété der Bollandistes.
- Christians 2001:** Christians, D. *Wörterbuch zum Gottesdienstmenäum für den Monat Dezember. Slavisch-griechisch-deutsch nach ostslavischen Handschriften des 12. und 13. Jahrhunderts mit einem Glossar griechisch-slavisch.* Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Meyer 1935:** Meyer, K. *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis.* Glückstadt und Hamburg: J. J. Augustin.
- Miklas, Taseva, Jovčeva 2006:** Miklas, H., Taseva, L., Jovčeva, M. *Berlinski sbornik. Ein kirchenslavisches Denkmal mittelbulgarischer Redaktion des beginnenden 14. Jahrhunderts (= Schriften der Balkan Kommission 47, Fontes 3).* Wien – Sofia: ÖAW – BAN=
- Miklosich 1862–1865:** Miklosich, F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum.* Wien. (Nachdruck: Aalen: Scientia Verlag, 1963).
- SJS:** Kurz, J. et. al. (red.) *Slovník jazyka staroslověnského. T. 1–4,* Praha: Academia.